

Recenzie

GAJDOŠ, Jozef. *Počiatky benediktínov v Európe a na Slovensku*. Žitavay: [s. n.], 2023, 172 s. ISBN 978-80-570-4534-2.

Benediktínske kláštory v minulosti zastávali funkcie dôležitých stredísk šírenia kresťanských hodnôt, vzdelanosti, kultúry, umenia i hospodárstva. Ich zánik na území Slovenska je zaznamenaný už takmer pred päťsto rokmi. Genézou benediktínskeho monasticizmu sa v rámci svojho výskumu zaoberá katolícky kňaz Jozef Gajdoš. Po monografii z roku 2018 *Hronskobeňadický kláštor a jeho prestavba Franzom Stornom* vyšla v roku 2023 jeho ďalšia publikácia pod názvom *Počiatky benediktínov v Európe a na Slovensku*. Recenzovaná kniha zachytáva jeho dvadsaťročný intenzívny výskum zameraný na benediktínov a benediktínske kláštory, respektíve na to, čo po nich zostalo. Kniha vyšla s podporou Inštitútu religióznych kultúr.

Na začiatku publikácie autor ďakuje za odborné vedenie pri písaní práce prof. PhDr. Jánovi Lukačkovi, CSc. a priaznivé oponentské posudky Mons. prof. ThDr. Viliamovi Judákovi, PhD., prof. Mgr. Martinovi Homzovi, Dr. a Ing. Arch. Martinovi Bónovi, PhD. Kniha je rozdelená na 21 kapitol, z ktorých sú niektoré podrobnejšie členené na podkapitoly, slovo na úvod, úvod, záver a zoznam použitých prameňov a literatúry. Autorom slova na úvod je nitriansky biskup Viliam Judák.

V úvode práce autor ozrejmjuje čitateľom súčasné chápanie benediktínov, ako aj dôležitosť novej rekonštrukcie benediktínskej histórie zbavenej nánosov predsudkov a legendárneho romantizmu 19. storočia. Z uvedeného dôvodu poukazuje na dôležitosť výskumu zahraničných fundácií a materiálnych reliktov po kláštoroch, čím zároveň poodhaľuje cieľ svojej práce, a síce „*vyhodnotiť niektoré nepovšimnuté archeologické, stavebné, alebo aj kunsthistorické artefakty a dať ich do súvisu s listinným materiálom*“ (s. 14). V podkapitole *Súčasný stav riešenej problematiky* autor ponúka prehľad doposiaľ publikovaných prác týkajúcich sa benediktínov, benediktínskych fundácií a benediktínskej problematiky vo všeobecnosti. Podrobnejšie sa venuje predovšetkým prácam orientujúcim sa na benediktínske opátstva a kláštory na území Slovenska (Hronský Beňadik, Skalka nad Váhom, Ludanice, Klížske Hradište a Krásna nad Hornádom). V prípade benediktínskych kláštorov v ďalšom európskom priestore (Nemecko, Rakúsko, Česká republika atď.) uvádza, že ich história je spracovaná detailne, ale vzhľadom na množstvo ich nie je možné všetky obsiahnuť. Napriek uvedenej informácii by sme v uvedenej podkapitole recenzovanej publikácie uvítali minimálne uvedenie tých najvýznamnejších prác z histórie benediktínskych kláštorov v zahraničí.

V ďalšej kapitole *Cieľ práce* autor na začiatku predstavuje svoj cieľ „*ponúknuť genézu benediktínskeho rádu a jeho fundácií na Slovensku v komparácii s kláštorami v stredovýchodnej Európe*“ (s. 25). Následne predstavuje celkom štyri ciele, ktoré si pri písaní publikácie stanovil: objasnenie princípu výberu miesta kláštora, objasnenie kláštornej architektúry, ponúknuť stručnej genézy filiačného modelu bene-

diktínských kláštorov, analýzu benediktínských kláštorov na území Slovenska. Pri predstavení metodiky a postupov autor vo svojej práci bližšie definoval skúmaný geografický priestor, charakterizoval objekt skúmania a metódy práce, ktoré využíval pri spracovávaní problematiky (kritickú, heuristickú a komparatívnu).

Nasledujúca kapitola nesie názov *Benediktínsky rád a jeho genéza*. Táto pomerne stručná stať (s. 27) sa nezaobráva vznikom rádu, ako by čitateľ podľa jej názvu očakával. Naopak, je venovaná udalostiam 20. a 21. storočia súvisiacim s vyhlásením sv. Benedikta za patróna Európy pápežom Pavlom VI. (24. 10. 1964) a voľbou mena Benedikt XVI. kardinálom Ratzingerom po zvolení za pápeža (19. 04. 2005). Ďalšia kapitola je venovaná osobnosti sv. Benedikta z Nursie. V nej autor ponúka okrem prierezu najdôležitejších udalostí z Benediktovho života aj teóriu o sv. Benediktovi ako nositeľovi tradície židokresťanstva na základe sociálno-náboženského prostredia, v ktorom vyrastal, ako i etymologického rozboru jeho mena.

V nasledujúcich kapitolách autor predstavuje počiatky benediktínskeho rádu, fundálny princíp sv. Benedikta, genézu fundačného princípu a benediktínskej architektúry. Samotnú podstatu fundačného princípu, ako aj hlavné poslanie benediktínov Jozef Gajdoš predstavuje aj na základe citácie z knihy *Dialógov pápeža Gregora Veľkého*. Následne sa autor podrobnejšie venuje príchodu Benedikta na Monte Cassino a jeho pretváraniu pôvodnej pevnosti na kláštor i exorcizmu. V tejto súvislosti zdôvodňuje i rozšírený výber patrocínia sv. Jána Krstiteľa a existenciu dvoch kostolov v blízkosti benediktínskych kláštorov, často postavených na pôvodných kultových miestach. Osobitne venuje pozornosť posvätným hájom vyskytujúcim sa u všetkých etník. Ponúka prehľad pomenovaní posvätných hájov, vysvetľuje ich úlohu pri pochopení lokalizácie benediktínskych kláštorov v prvotnej fáze ich existencie, pričom kladie dôraz i na miestne toponymá, ktoré v súčasnosti postupne prešli do názvov miest, obcí alebo kopcov. Podľa autora je možná zjednodušená interpretácia, že „*benediktíni boli exorcisti a svoje kláštory zakladali tam, kde boli predkresťanské kultové miesta*“ (s. 41), čo spätne podáva pohľad na miesta predkresťanského kultu v minulosti. Na príklade hory Monte Cassino autor osvetľuje vizuál predkresťanského kultového miesta zloženého z úpätia, jaskyne, najvyššieho miesta hory, posvätného hája a vody, čo pre lepšiu ilustráciu dopĺňa obrázkom samotnej hory a geomorfologickým rezom kultového miesta. V uvedenej kapitole Jozef Gajdoš zároveň upozorňuje, že benediktíni neboli ojedinelí, ktorí ako exorcisti prechádzali Európou. Významnú úlohu zohrávali mníši prichádzajúci z východu, predovšetkým z územia Egypta, Arménska a Sýrie. Dôležitá je v tomto smere východná provokresťanská tradícia, ktorú podmienilo prenasledovanie prvých kresťanov odchádzajúcich z územia Palestíny hlavne východne – do Egypta. Tento egyptský monastický vplyv bolo natoľko silný, že je možné na základe bádania konštatovať polohu základov európskeho mníšstva. Kapitola *Genéza fundačného princípu* je zameraná na komparáciu fundačného princípu na Monte Cassine s najvýznamnejšími, hlavne nemeckými kláštorami, na základe ich analýzy. Autor v rámci svojho rozboru sústreďuje pozornosť na to, či išlo o transformáciu predkresťanských kultových miest, na geomorfologickú skladbu okolia, na okolnosti vzniku kláštora, či boli založené benediktínmi alebo prišli do už existujúcich kláštorov (tzv. predbenediktínska fáza). Postupne tak predstavuje kláštor na ostrove Reichenau, benedik-

tínsky kláštor Weltenburg, kláštor St. Gallen vo Švajčiarsku, Opátstvo sv. Maurícia v Tholey, kláštor Niederaltreich a ďalšie. Na základe zistení z nemeckého prostredia sformuloval závery pre výber miesta pri zakladaní kláštorov: „na ostrove, na terase kultového miesta, na kultovom kopci a v posvätnom háji - lese“ (s. 51), ako i zistenie predbenediktínskej fázy. Podobnú výskumnú metódu použil aj v prípade rakúskych kláštorov v okolí Dunaja (napr. v Salzburgu, Kremsmünster, Göss, Mariazell a ďalšie). Pri švajčiarskych kláštoroch autor deklaroval iné krajinné prostredie pre výber kláštorného miesta, čo v tomto prípade znemožňuje komparáciu. Následne podrobuje analýze aj kláštory v českom, maďarskom i poľskom prostredí, pričom sa opiera o viaceré informačné zdroje. Samostatnú pozornosť venuje slovenským fundáciám (Krásna nad Hornádom, Skalka nad Váhom, Klížske Hradište, Ludanice, Hronský Beňadik), ktoré sú na základe jeho zistení, aj početných toponým v okolí, takmer v zhode s Monte Cassinom.

V kapitole *Genéza benediktínskej architektúry* autor venuje pozornosť viacerým témam: reguly a architektúre, kláštornému plánu - v rámci neho (chronologicky) napr. rozdeleniu kláštornej architektúry, benediktínskej protoarchitektúre, kláštornému normatívu, príchodu nových rádov, benediktínskej reforme a barokizácii kláštorov. Autor opätovne ponúka široký pohľad na spracovávanú problematiku, pričom poukazuje na rozdielne názory historikov na benediktínsku architektúru a kláštorný plán. Zároveň v tejto časti vymedzuje rámcové obdobia dôležité pre vývoj benediktínskej architektúry, ktoré zaradil do piatich kategórií, pričom najväčšiu pozornosť venuje obdobiu benediktínskej protoarchitektúry. Uvedené obdobie charakterizuje ako počiatok rádového života a prvých benediktínskych kláštorov získavaných viacerými spôsobmi: prebratím starších kláštorov, preberaním kultových pohanských stavieb, civilných domov, stavbou nových kláštorov, koexistenciou v kláštore s iným mníšskym spoločenstvom. Každý z uvedených spôsobov získania kláštorných objektov autor v publikácii dopĺňa konkrétnymi príkladmi.

Samostatnú pozornosť venuje monografia koptskému a írskemu monasticizmu a ich neskorším vplyvom na ten európsky. Upozorňuje, že uvedený vplyv bol výrazný a aj napriek tomu, že dodnes nie je spracovaný, nachádzame znaky koptskej cirkvi v slovenskom prostredí. Čitateľ má možnosť dozvedieť sa o genéze koptského kríža, o jeho neskoršom presahu do Írska a na základe archeologických nálezov i do Uhorska.

V ďalšej časti práce Jozef Gajdoš pojednáva o rozšírení benediktínskeho rádu v západnej Európe, Čechách a Uhorsku. Osobitnú pozornosť však sústredil na genézu slovenských benediktínskych kláštorov. Postupne vo svojej práci predstavuje Kláštor Panny Márie v Klížskom Hradišti, Kláštor sv. Hypolita na Zobore, opátstva v Krásnej nad Hornádom, v Ludaniciach a v Hronskom Beňadiku. V prípade slovenských kláštorov autor zvolil kritickú metódu prehodnotenia existujúcich prameňov a vyhodnotenie chybných dedukcií, komparáciu slovenských benediktínskych reálií s európskymi, stanovenie hypotéz (hypoteticko-deduktívnou metódou) a napokon pokúsil sa z verifikovaných hypotéz nepriamou metódou objasniť začiatky benediktínskych kláštorov na území dnešného Slovenska. Autor dôkladne prehodnocuje doposiaľ publikované a zaužívané tvrdenia a zároveň prináša odpovede na otázky pomocou nových výskumov (napr. georadarovým výskumom

v Klížskom Hradišti), komparáciou či využitím toponým a onomastík. V prípade Kláštora sv. Hypolita na Zobore ponúka nový pohľad na problematiku prvopočiatkov jedného z najznámejších kláštorov na Slovensku zameraný na využitie priamych i nepriamych reliktov, ako aj toponým. Jozef Gajdoš podal známe historické fakty v nových súvislostiach a stanovil nové hypotézy, ktoré ešte bude potrebné verifikovať. Osobitnú pozornosť venoval v samostatnej kapitole aj kláštoru v Hronskom Beňadiku a jeho architektúre. Systematicky vyhodnotil doposiaľ publikované diela o jeho dejinách, pričom upriamil pozornosť na pochybné informácie, ktoré sú dodnes preberané viacerými autormi. Sporné fakty ovplyvnené romantizujúcimi predstavami 19. storočia dal do konfrontácie so stavebno-historickým výskumom v 20. storočí. Ako prínos vnímame kritickou metódou vyhodnotenú genézu kláštora a overovanie jednotlivých artefaktov realizované prostredníctvom odborných reštaurátorských výskumov. Autor zároveň prostredníctvom prezentácie najnovších archívnych výskumov vnáša svetlo do mylných interpretácií 19. storočia. V závere práce Jozef Gajdoš syntetizuje výsledky svojho výskumu so zvláštnym ohľadom na najvýznamnejšie benediktínske kláštory na území Slovenska a vytvára tak základ pre ďalšie výskumy v tejto oblasti.

Publikácia obsahuje bohatý poznámkový aparát, čo je dôkazom dlhoročného výskumu autora nielen doma, ale i v zahraničí. Po formálnej stránke pôsobí jemne rušivo zalomenie poznámkového aparátu vľavo, nie do bloku, ako je zvykom v publikáciách tohto typu, rovnako aj absencia číslovania jednotlivých kapitol knihy. Napriek jazykovej korektúre sme v knihe zaznamenali pár nedostatkov (preklepov), čo však v konečnom dôsledku neznižuje kvalitu recenzovaného textu. Text dopĺňajú početné obrázkové, mapové a tabuľkové prílohy. Recenzovaná publikácia vnáša nový vietor do genézy benediktínskych kláštorov na území Slovenska a prostredníctvom tejto novej optiky poskytuje priestor novým možnostiam výskumu.

Kamila Pišová

CHLEPKO, Peter. *Samospráva a právo mesta Krupina v stredoveku*. Ružomberok : Society for Human Studies, 2024, 208 s. ISBN 978-80-974339-4-9.

Dejiny mestských samospráv na území dnešného Slovenska sa začali formovať v období 13. storočia a stali sa tak kľúčovým ukazovateľom ďalšieho vývoja sídelných štruktúr v neskoršom období. Problematikou samosprávy sa zaoberá aj najnovšia monografia historika a archivára Petra Chlepka pod názvom *Samospráva a právo mesta Krupina v stredoveku*, ktorú v roku 2024 vydalo vydavateľstvo Society for Human Studies. Publikácia je systematicky rozčlenená na úvod, päť hlavných kapitol, z ktorých kapitoly tri až päť sú detailnejšie rozčlenené na podkapitoly, záver, resumé v anglickom jazyku, prílohy (richtári mesta Krupina v stredoveku), zoznam použitých skratiek, prameňov a literatúry, menného a miestneho registra.

V úvode monografie autor predstavuje predmet výskumu – stredoveké mesto Krupinu. V práci sa prioritne sústreďuje na vývoj jej právneho systému a samosprá-

vy, miestnu správu v jej okruhu, ako aj aspektom, ktoré ju ovplyvňovali. Následne ponúka prehľad domácej i zahraničnej historiografie k doterajšiemu výskumu dejín Krupiny (v niektorých prípadoch nechýba ani kritické zhodnotenie ich obsahu) či krupinského práva, vrátane archívnych prameňov, ako aj literatúru zameranú na históriu práva alebo miest vo všeobecnosti. Zároveň predstavuje metódy a postupy, ktoré uplatnil v rámci svojho výskumu a v krátkosti informuje o obsahu jednotlivých kapitol.

Prvá kapitola *Krátka charakteristika vývoja práva a samosprávy miest na Slovensku v stredoveku* ponúka chronologický pohľad na vývoj miest (ich práv a samosprávy) na území dnešného Slovenska v období stredoveku. Autor v kapitole približuje hlavne kontext, v ktorom sa Krupina právne a samosprávne vyvíjala, preto sú jednotlivé právne okruhy predstavené stručne a zdôrazňujú ich najtypickejšie znaky. Obdobným spôsobom, rámcovo, pristúpil i k vývoju mestskej správy. Tú rozdelil do dvoch kategórií (mestá s možnosťou voľby richtára a mestá s dedičným richtárom) a poukázal predovšetkým na ich významné znaky, pričom neustále podčiarkoval dôležitosť kontextuálneho vnímania vývoja mestskej správy, vrátane procesov, ktoré ho ovplyvňovali.

V druhej kapitole *Vývoj práva a správy na území Krupiny pred príchodom hostí* autor na začiatku v krátkosti predstavuje prírodné pomery skúmanej oblasti a kontinuitnosť osídľovania okolia Krupiny od čias doby kamennej na základe archeologických nálezov. Zároveň upriamuje pozornosť na typické znaky vypovedajúce o rozvoji územia, ku ktorým zaradil cestnú sieť (v prípade Krupiny konkrétne jej polohu v rámci cestnej siete) a obchodné možnosti (trhy). Aj v tomto prípade Peter Chlepko sústreďuje pozornosť na hlavné determinanty vzniku a lokácie trhových miest a vyslovené hypotézy porovnáva so všeobecnými predpokladmi trhovej a obchodnej siete Slovenska. Druhá časť kapitoly je venovaná právnym podmienkam a miestnej správe. V závere tejto časti práce v skratke sumarizuje prezentované zistenia.

Kapitola *Vývoj práva a samosprávy Krupiny do konca 13. storočia* je podrobnejšie, opäť v chronologickom slede, rozčlenená na tri podkapitoly. Prvá z nich pod názvom *Príchod zahraničných hostí do Krupiny a situácia pred udelením prvých písomných privilégii* začína všeobecným predstavením hostí v priestore Uhorského kráľovstva a následne prechádza do konkrétnych kontúr v súvislosti so skúmanou oblasťou Krupiny. Aj napriek nedostatku prameňov autor prezentuje možné dôvody príchodu hostí saského pôvodu do Krupiny formou hypotéz. Zároveň kladie viacero otázok týkajúcich sa právno-organizačných prvkov saských hostí po príchode do Krupiny, vzájomných vzťahov medzi pôvodným obyvateľstvom a prichádzajúcimi hosťami, či právno-organizačnému vývoju v Krupine od usídlenia hostí po udelenie písomných privilégii, na ktoré následne ponúka odpovede. Samostatnú pozornosť venuje formovaniu Krupiny z urbanistického hľadiska. Druhá podkapitola *Renovácia privilégii z roku 1244* približuje vývoj na základe písomných prameňov. V tejto časti autor ponúka podrobnú analýzu listiny z 15. decembra 1244, ktorá obsahuje prvé zachované znenie privilégii. Autor stručne vykresľuje historické udalosti bezprostredne predchádzajúce renovácii privilégii, ako aj zaujímavú informáciu o zachovaní jednej z dvoch listín týkajúcich sa Krupiny z roku 1238 (spor s kláštrom v Bzovíku). Následne ponúka čitateľom nielen obsahovú stránku

listiny, ale jednotlivé body podrobne analyzuje a tam, kde je to možné, porovnáva ich s privilégiami iných miest v rámci Uhorska. Podkapitola *Vývoj od renovácie do konca 13. storočia* vykresľuje písomné pramene s výpovednou hodnotou pre ďalší vývoj súdnictva a samosprávy Krupiny. V podkapitole sú postupne predstavené privilégia pre Dobrú Nivu a Babinú (1254), listina týkajúca sa cirkevnej správy pre Nemeckú Lupču (1263), slobody pre Hybe (1265) a ďalšie. Autor jednotlivé listiny podrobne rozoberá a upriamuje pozornosť na spoločné či rozdielne črty. Osobitne sa venuje sporom riešeným krupinským súdom, ktoré delí na tri hlavné kategórie. Pre lepšiu obrazotvornosť čitateľa ich dopĺňa i schematickými prehľadmi. Záver kapitoly opätovne patrí krátkej syntéze predstavených informácií.

Štvrtá kapitola s názvom *Vývoj práva a samosprávy Krupiny v 14. storočí* je najpodrobnejšie rozčlenenou časťou recenzovanej publikácie a celkovo je zložená z desiatich podkapitol. Začína krátkym uvedením do skúmanej problematiky na deň čiatku 14. storočia, čo bezprostredne súviselo so zmenami vo vládnucej panovníckej dynastii, udeľovaním výsad, miestnymi zemepánmi či viacerými reformami. Autor vo všeobecnosti charakterizuje sledované obdobie ako epochu hospodárskeho rastu. Podkapitola *Vývoj v meste Krupina do konca 14. storočia* predstavuje zachované listiny a dobové písomnosti, ku ktorým autor vzhľadom na nie veľmi vysoký počet pristupoval jednotlivo a podrobil ich detailnejšej analýze. Aj na jej základe rekonštruoval dejinný vývoj mesta. V podkapitolách *Šírenie krupinských práv a slobôd v 14. storočí* a *Rozšírenie zákupnej formy krupinských práv a slobôd v 14. storočí* venuje pozornosť šíreniu krupinského práva, pričom vysvetľuje i dva druhy foriem šírenia s dôrazom na ich rozdiely v uplatňovaní v mestskom a vidieckom prostredí. Podrobnejšie rozpracoval v druhej z vyššie spomenutých podkapitol práve zákupnú formu krupinského práva, ktorú opäť podložil dôkladnou analýzou viacerých dobových listín a vo výsledku ich podrobil komparácii s krupinskými privilégiami. Charakteristiku hlavných znakov zákupnej formy krupinského práva predstavuje v podkapitole s rovnomeným názvom *Charakteristika zákupnej formy krupinského práva v 14. storočí*. Ďalšie dve podkapitoly *Rozšírenie krupinských práv a slobôd medzi mestami a mestečkami v 14. storočí* a *Charakteristika krupinského práva v mestách a mestečkách v 14. storočí* sú venované práve mestskému prostrediu. V prvej z nich autor ponúka prehľad mestských lokalít, v ktorých sa postupne rozšírili krupinské práva a slobody. Osobitnú pozornosť v tomto procese zastáva mesto Žilina. Rovnako zaujímavé informácie týkajúce sa prekrývania práva autor predkladá pri meste Prievidza. Druhá z uvedených podkapitol je okrem charakteristiky typických znakov doplnená o schematický náčrt štruktúry súdnictva v mestskej forme krupinského práva. V poradí siedma podkapitola *Pozadie šírenia krupinského práva v 14. storočí* sa zaoberá okolnosťami, ktoré jeho rozširovanie ovplyvňovali. Autor poukazuje predovšetkým na banské a obchodné záujmy, pričom podrobne analyzuje hlavne rozšírenie v okruhoch miest, o ktorých sa zmieňoval v predchádzajúcej podkapitole a predkladá aj viaceré hypotézy. Krátka ôsma podkapitola *Charakteristika práva a samosprávy Krupiny v 14. storočí* sumarizuje doposiaľ prezentované výsledky a zároveň pôsobí ako stručný úvod do posledných dvoch podkapitol. Záverečné podkapitoly *Samospráva Krupiny v 14. storočí* a *Krupinské právo a štruktúra súdnictva v 14. storočí* reflektujú vývoj miestnej samosprávy a práva. Autor na zákla-

de štúdia prameňov predstavuje čitateľom jednotlivé články samosprávy, ako aj ich úlohy, čím utvára celkový obraz o jej fungovaní. V prípade súdnictva v sledovanom storočí rovnako pristupuje k jeho analýze systematicky, opätovne v súlade s dostupnými prameňmi. Autor na niektorých miestach ponúka detailný opis fungovania súdnictva. Podkapitolu dopĺňa v poradí šiestym schematickým náčresom, tentokrát v súvislosti so štruktúrou súdu v Krupine v sledovanom 14. storočí.

Publikáciu uzatvára záverečná piata kapitola *Vývoj práva a samosprávy Krupiny v rokoch 1400 - 1526*. Na jej začiatku autor poukazuje na najzásadnejšie dejinné udalosti ovplyvňujúce rozvoj miest v sledovanom období vo všeobecnosti. Prvá podkapitola pod názvom *Vývoj v Krupine v rokoch 1400 - 1526* prináša vcelku podrobný pohľad do histórie mesta v 15. - 16. storočí aj vďaka väčšiemu počtu prameňov oproti predchádzajúcemu obdobiu. Listiny, z ktorých autor čerpal, predstavuje chronologicky, pričom nezostáva len pri jednoduchom výpočte udalostí, sporov či potvrdení privilégií, ale opäť k nim pristupuje jednotlivo, nezabúdajúc na kontext. Postupne oboznamuje s vývojom hospodárstva a súdnictva. Osobitú pozornosť venuje sporom (s poukázaním na opakujúce sa spory mesta s kláštorom v Bzoviku). Záver podkapitoly znova patrí krátkemu zhrnutiu prezentovaných zistení. Podkapitola *Šírenie krupinského práva po roku 1400* prináša okrem iného zaujímavé informácie o uplatňovaní krupinského práva, ako aj o jeho pozastavení v druhej dekáde 15. storočia, čo vysvetľuje viacerými príčinami. Podkapitola je doplnená mapovou prílohou, ktorá prezentuje rozšírenie krupinského práva na území Slovenska v stredoveku, ako i schematickým náčresom lokalít krupinského právneho okruhu. K ďalším podkapitolám patria *Charakteristika práva a samosprávy Krupiny v rokoch 1400 - 1526*, *Mestská správa v Krupine v rokoch 1400 - 1526*, *Charakteristika krupinského práva v rokoch 1400 - 1526* a *Súdna agenda Krupiny*. Druhá zo zmienených podkapitol je vizuálne členená na viaceré časti. Informáciu o uvedenom členení v obsahu síce nenachádzame, autor však na začiatku podkapitoly vysvetľuje, že na základe viacerých zachovaných prameňov viažucich sa k skúmanému obdobiu hlbšie priblíži jednotlivé zložky samosprávy - štatúty, samosprávu, vojenské a silové zložky mesta, školstvo a cechy. Rovnako posledná z vyššie uvedených podkapitol piatej kapitoly je rozdelená na viaceré okruhy. Po vvedení čitateľa do problematiky autor predstavuje viaceré tematické celky: súdnu agendu Krupiny, odvolania a svedectvá, dedičské spory, zločiny a proskripcie, vinohradnícke záležitosti (*Weingartenteil*) a testamenty. Aj v tomto prípade autor dômyselne pracuje s dostupnými prameňmi a množstvom literatúry.

V závere publikácie autor sumarizuje prezentované výsledky výskumu, jasne a zreteľne interpretuje zistené závery a zároveň otvára nové otázky, ktoré môžu byť témou ďalšieho systematického výskumu.

Publikácia je písaná čitateľsky zaujímavým a priaznivým štýlom s minimálnym počtom gramatických chýb. Zároveň je vhodne doplnená viacerými obrazovými prílohami, ktoré sú umiestnené predovšetkým na začiatku kapitol a zobrazujú listiny, listy, ako aj časti najstaršej zachovanej mestskej knihy Krupiny. Menší nedostatok sme zaznamenali v číslovaní strán obsahu publikácie, kde posledné dve podkapitoly piatej kapitoly majú nesprávne priradené čísla strán, čo však v zásade neovplyvňuje kvalitu publikácie. Autor pri citáciách nepoužíva invertovaný zápis

– najskôr priezvisko a potom rodné meno. Citácie v texte pod čiarou, ako aj v zozname literatúry na konci publikácie v časti Pramene a literatúra, začínajú krstným menom autora pri zachovaní abecedného zoznamu (podľa priezvisk).

Súhrnne hodnotíme predkladanú recenzovanú publikáciu ako hodnotnú a prínosnú prácu v oblasti výskumu vývoja samosprávy a práva mesta Krupina. Vďaka kvalitnej heuristike, hĺbkovej sonde do problematiky, odbornému výskumu archívneho materiálu a celkovému spracovaniu bude zaiste obohatením knižníc čitateľov zaoberajúcich sa dejinami práva, samosprávy, osídlenia či vývoja majetkových pomerov v stredoveku.

Kamila Pišová

LETZ Róbert – VIRŠINSKÁ Miriam – MAKYNA Pavol – MATULA Pavol.
Andrej Hlinka Prejavy a články I. 1893 – 1918. Bratislava : Post Scriptum, 2023,
776 s. ISBN 978-80-8218-055-1.

V roku 2023 vyšiel vďaka finančnej podpore Spišskej diecézy a ako výstup z projektu VEGA 1/0190/21 prvý diel publikácie s názvom: *Andrej Hlinka Prejavy a články I. 1893 – 1918*. Editormi sú pracovníci Katedry histórie a didaktiky dejepisu Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave: Róbert Letz, Pavol Makyna, Miriam Viršinská, Pavol Matula. Publikáciu recenzovali Peter Zubko a Michal Marták.

Zaiste, v historiografii platí, že základom pre poznanie osobností a doby, v ktorej pôsobili, sú pramene. A práve publikácia *Andrej Hlinka Prejavy a články I. 1893 – 1918* je takouto zbierkou prameňov. Špeciálne ide v nej o edované pramene. To, čo vieme o A. Hlinkovi (1864 – 1938) a jeho publikačnej činnosti, sa nedá zhrnúť do niekoľkých riadkov. Všetci, ktorí sa mu venovali alebo venujú, vedia, že k tejto osobnosti dnes existuje množstvo monografií, štúdií rôzneho charakteru, rozsahu a hodnoty. V tomto zmysle, ak by sa ich niekto rozhodol zozbierať, vznikla by ďalšia bibliografická zbierka prác o Hlinkovi. Môže to byť výzva pre ďalšie spracovanie. Podnetov na výskum sa núka niekoľko. Ale ani to by nebola nová pôvodná práca, keďže by nadväzovala na knižničnú činnosť dlhoročného knihovníka Liptovského múzea v Ružomberku Pavla Stana, ktorý sa venoval jednak spracovávaniu pozostalosti A. Hlinku, jednak bibliografii o ňom, a to až do začiatku 90. rokov 20. storočia, o čom svedčí ním vytvorená kartotéka v uvedenej inštitúcii. Evidentne A. Hlinka (osobnosť i jeho činnosť) sa teší pretrvávajúcej pozornosti.

Podľa pamätníkov A. Hlinka písal svoje texty za jednoduchým, širokým a ošarpaným stolom, na ktorom mal hromadu novín, listov a vtedy, samozrejme, ešte aj kalamár. Atmosféru dotvárala skromná knažská izba, ktorú dopĺňali veľké, staré, popukané kachle a oproti polica, ktorá sa prehýnala pod farchou spisov a kníh.¹ Opis môže vyznievať idealizujúco, aby vykreslil A. Hlinku vo svetle, v akom mal byť

¹ Porov. *Slovenská pravda*, 17. 3. 1935, roč. 16, č. 11, s. 6.

vnímaný publikom, no napriek tomu faktom ostáva, že Hlinka bol skutočne spisovateľsky činný, a to 45 rokov. Napísal a vytvoril politické články, prejavy, homílie, zamyslenia, správy, oznamy, hospodárske štúdie, zostavovateľské práce, preklady atď. Publikoval v takmer všetkých vtedajších domácich periodikách, politických a náboženských novinách a časopisoch, ale aj v zahraničí. Okrem svojho mena sa podpísal viacerými pseudonymami: Mešťan, Kostolan, Pravdomil, Výborník, Lipták, Alfa, Vázeň či iniciálami: A. H., Ah. Okrem toho Hlinka vybudoval tlačiareň, ktorá tlačila časopisy, stranické noviny, ročenky, kalendáre, almanachy. Niektoré tlačoviny sám založil a bol ich pravidelným prispievateľom. Taktiež bol autorom značného počtu rozhovorov, ktoré vychádzali v zahraničí. Pritom výrazne ovplyvňovali a spoluvytvárali slovenský politický život. Nielen ako kňaz a politik, ale aj ako publicista bol a stále je vnímaný protichodne. Už za jeho života ho Karol Sidor považoval za rodeného novinára, avšak Vavro Šrobár sa o jeho publicistike vyjadroval kriticky a považoval ho za novinársku kuriozitu: „*Hlinkovi chybí istá mužná kolektívnosť, objektivnosť k udalostiam a osobám. On stále díva sa na osoby a na veci v akomsi exaltovanom naladení ducha.*“ (s. 7). Samozrejme, ostáva na čitateľoch alebo využívateloch publikovanej zbierky, aby si o A. Hlinkovi vytvorili vlastný názor na základe publikovaných 294. dokumentov, ktoré sa objavujú v recenzovanom zväzku.

Čo robí A. Hlinku atraktívnym pre zostavovateľov zbierky jeho prejavov a článkov, je skutočnosť, že k slovenskej otázke pristupoval „komplexne“ a z celospoločenského pohľadu. Ale čo znamená „komplexne“, tomu zo strany editorov chýba akékoľvek zhodnotenie, a to treba, prípadne bude potrebné, hľadať v iných prácach. Vlastne aj preto táto zbierka vznikla. Všeobecný Hlinkov záber možno vnímať v tejto publikácii v tom, že ako autor textov zasahoval do mnohých oblastí, vrátane náboženstva, respektíve cirkvi, sociálnej oblasti, pertraktoval domácu politickú, hospodársku, ekonomickú a kultúrnu problematiku či témy týkajúce sa celosvetového dobového diania.

Na začiatku mali zostavovatelia myšlienku vyhľadať, zozbierať a zapísať Hlinkove texty, aby sa bádateľom dostala do rúk čo najucelenejšia zbierka jeho textov. Dokonca povedané slovami protagonistu článkov: „*Myšlienka by už len bola, ale ako ju uviesť do života?*“ (s. 111). A práve na základe výskumu historici Róbert Letz a spol. zostavili a vydali zbierku dokumentov. Ide o články a prejavy A. Hlinku z rokov 1893 – 1918. Evidentne nešlo o prvovýskum a autori už mali na čo nadviazať. Priekopníkom, ktorý začal vyhľadávať a zapisovať texty A. Hlinku, bol spomínaný pracovník Liptovského múzea v Ružomberku Pavol Stano. Následne pred rokom 1991 Slovenská národná knižnica v Martine vyexcerpovala 1768 záznamov, z čoho bolo 581 textov, ktorých autorom je A. Hlinka a 1186 zápisov tvorili práce o Hlinkovi. Súpis článkov A. Hlinku vydala aj Matica slovenská v publikácii od zostavovateľov Petra Olexáka a Anny Safanovičovej s názvom *Antológia časopiseckých a novinových článkov Andreja Hlinku*, v ktorej sa nachádza reprezentatívny výber 63 Hlinkových článkov. V uvedenej antológii je pozoruhodný a zaiste i najcennejší práve tento chronologický zoznam publikovaných prác A. Hlinku, ktorý obsahuje stovky záznamov. Jej autori v čase vydania uviedli, že „*Antologické texty obsahujú*

*pramenný materiál z obdobia od roku 1893 do augusta 1938.*² Ako nedostatok tejto antológie Róbert Letz uvádza v publikácii *Andrej Hlinka Prejavy a články I. 1893 - 1918* obmedzený rozsah antológie a reprodukciu bez kritického poznámkového aparátu. No autori tu zrejme ani nemali väčšiu ambíciu. Takú istú kritiku vznáša nami predstavovaná kniha taktiež na publikáciu z roku 2014 od Róberta Letza³ prezentujúcu 59 dokumentov, ktoré spadajú do rokov 1894 - 1938. V roku 2022 vo vydavateľstve Post Scriptum vyšla publikácia s názvom *Andrej Hlinka. Autorská bibliografia*⁴, v ktorej historici Róbert Letz a Pavol Makyna dopĺňajú a korigujú doterajšie bibliografie o nové zistenia. Táto monografia bola rozdelená na: 1. Samostatné publikácie, 2. Príspevky v samostatných publikáciách, 3. Preklady, 4. Články, 5. Prejavy, 6. Interview a 7. Publikované pramene. Kniha je obohatená o Kalendárium života A. Hlinku a zoznam excerpovaných prameňov. Bohatú spisovateľskú aktivitu A. Hlinku nachádzame v celkovo 2022 záznamoch autorskej bibliografie A. Hlinku.

Publikácia *Andrej Hlinka Prejavy a články I. 1893 - 1918* je štandardnou kritickou edíciou prameňov, založenou na výskume v domácich a zahraničných archívoch, no najmä v knižniciach. Z domácich spomeňme Slovenský národný archív v Bratislave či Slovenskú národnú knižnicu v Martine (tak Literárny archív, ako aj knižnicu). Zo zahraničných napríklad Národný archív Českej republiky v Prahe, Rakúsku národnú knižnicu vo Viedni, Sečeního národnú knižnicu v Budapešti či Národnú knižnicu vo Varšave. Podľa nás je kniha vynikajúcou pomôckou s dobrou koncepciou zbierky prejavov a článkov, stojí na dostatočnej vzorke relevantných pamätových inštitúcií, s kvalitným metodologickým poňatím spracovania Hlinkových edovaných textov do zbierkovej podoby.

Súčastou zbierky je: 1. Zoznam dokumentov v slovenskom jazyku, 2. Zoznam dokumentov v anglickom jazyku, 3. Dokumenty, 4. Záver v slovenskom jazyku, 5. Záver v anglickom jazyku, 6. Zoznam použitých prameňov a literatúry, 7. Menný register, 8. Miestny register, čo evidentne uľahčí bádateľom prácu s publikáciou, ktorá je prioritne určená pre ďalší výskum.

Autentickosť a reprezentatívnosť celej knihy zvyšuje fakt, že dokumenty sú publikované v plnom znení a len v zásadných prípadoch prispôsobené súčasnej prapísanej norme. Osobitý štýl A. Hlinku predstavovali expresívne výrazy, nárečové slová a novotvary, ktoré editori v publikácii ponechali. Autori počítali s tým, že ich zbierka bude určená predovšetkým slovenskému publiku, preto texty, ktoré Hlinka publikoval v maďarčine či nemčine, preložili do slovenčiny. Cudzojazyčné výrazy a vety, najmä latinské, francúzske, nemecké a maďarské, editori preložili v poznámke pod čiarou. Na konci každého dokumentu je odkaz na zdroj, z ktorého pochádza.

Podľa editorov recenzovanej knihy: „*Hlinka sa ako osobnosť vyznačoval až cholericým temperamentom, životným dynamizmom, priamostou, rozhodnosťou, nekompromisnosťou, neústupnosťou, cieľavedomosťou a húževnatosťou. Bol akoby stále pripravený prijímať a rozdávať údery, otvorene diskutovať a polemizovať.*

² OLEXÁK, Peter - SAFANOVIČOVÁ, Anna. *Antológia časopiseckých a novinových článkov Andreja Hlinku*. Martin : Matica slovenská, 2013, s. 9.

³ LETZ, Róbert. *Andrej Hlinka vo svetle dokumentov*. Bratislava : Post Scriptum, 2014, 357 s.

⁴ LETZ, Róbert - MAKYNA, Pavol. *Andrej Hlinka. Autorská bibliografia*. Bratislava : Post Scriptum, 2022, 164 s.

Nebol burič ani rebel, ale bojovník. Podstatou jeho osobnosti bol boj, často neľútostný a bezohľadný, ale vždy zdôvodňovaný ideálnymi cieľmi. Hlinkova publicistika verne odzrkadľovala jeho osobnosť.“ (s. 741).

Publicistiku Andreja Hlinku rozdelili do tematických okruhov: 1. Politický, 2. Biografický, 3. Náboženský, 4. Osvetový a ľudovýchovný, 5. Spolkový, 6. Prekladateľský. Môže to pomôcť, a aj keď to v istom zmysle narúša percepciu chronológie tvorby A. Hlinku, zostavovateľský zámer je pochopiteľný. Zostavovatelia taktiež rozdelili publicistiku A. Hlinku, a to do siedmich období: 1.) Roky 1893 - 1896: Začiatky publicistickej činnosti Andreja Hlinku. 2.) Roky 1897 - 1901: Rozmach publikačnej činnosti Andreja Hlinku. 3.) Roky 1902 - 1904: Útlm publicistiky Andreja Hlinku. 4.) Roky 1905 - 1907: Andrej Hlinka sa vrátil k častému publikovaniu. 5.) Roky 1908 - 1909: Andrej Hlinka bol väznený v Segedíne, a preto publikoval iba sporadicky. 6.) Roky 1910 - 1913: „V momente, keď na jar v roku 1910 Andrej Hlinka opustil segedínske väzenie“⁵, opäť pôsobil na fare v Ružomberku, keď jeho publicistiku poznačil ostrý zápas so slovenskými, českými, maďarskými liberálmi a socialistami. 7.) Roky 1914 - 1918: Andrej Hlinka sa v tomto období odmlčal a súviselo to s prvou svetovou vojnou. Toto delenie vymedzuje kľúčové fázy osobných dejín A. Hlinku, ale i národný príbeh, ktorý Hlinka vo svojej publicistike a prejavoch nielen komentoval, ale i vytváral. Ako nasvedčuje toto delenie i samotný titul publikácie, autori zrejme budú pokračovať ďalej, a preto môžeme očakávať ďalší diel prejavov a článkov A. Hlinku. Avšak zaujímavé, ale výskumne i oveľa náročnejšie, by bolo vydať Hlinkovu korešpondenciu.

Na záver konštatujeme, že publikácia, ktorá poskytuje prehľad tvorby A. Hlinku, je výbornou pomôckou, ktorú ocenia nielen historici, študenti histórie a vedci, ale aj široká čitateľská verejnosť.

Lenka Mihová

ŠIMON, František - BALEGOVÁ, Jana. *Matej Bel o banskobystrických medených vodách*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra klasickej filológie, 2024, 144 s. ISBN 978-80-574-0286-2.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach v tomto roku vydala zaujímavé dielo dvojice autorov prof. PhDr. Františka Šimona, CSc. a doc. Mgr. Jany Balegovej, PhD. s názvom *Matej Bel o banskobystrických medených vodách*. Autori sa venujú v našich krajinách zabudnutej *Správe* Mateja Bela, ktorú publikoval v roku 1741 v časopise *Philosophical Transactions*. *Správa* sa zaoberá tzv. cementáciou, t. z. v prípade Španej Doliny schopnosti železa ako menej ušľachtilého kovu vylučovať z roztoku síranu

⁵ OLEXÁK, Peter. Obvinenie z korupcie: Nástroj politického boja v rámci Slovenského národného hnutia začiatkom 20. storočia. In *Historický časopis*, 2020, roč. 68, č. 1, s. 86 [online]. Dostupné na internete: <https://www.sav.sk/journals/uploads/02111314Olexak.pdf> [20. 4. 2024] <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.1.4>

meďnatého meď. Matej Bel tento proces dobre a osobne poznal, a preto ho mohol hodnoverne opísať. Jeho informácie mali pre vtedajší vedecký svet neoceniteľnú hodnotu, nakoľko nie každý vedec si mohol dovoliť návštevu Banskej Bystrice. Keďže v tomto čase ešte nebola známa podstata tohto chemického procesu, v určitých kruhoch sa považoval za dôkaz možnosti transmutácie kovov t. z. premeny jedného kovu na iný. Cementácia bola preto predmetom záujmu mnohých alchymistov a falošných chemikov. Význam tohto diela je však potrebné vidieť vo viacerých rovinách. *Správa* totiž nie je určená domácemu publiku, ale učencom v iných končinách Európy. Takto prezentované informácie majú inú hodnotu a iný kontext. Autori tiež upozorňujú, že daný text ostal akosi mimo pozornosti slovenských odborníkov a v mnohých súčasných dielach, ktoré sa venujú danej problematike o ňom niet ani zmienky. Práve vydanie tohto diela má snahu túto chybu napraviť.

Dielo nie je len jednoduchým sprístupnením pôvodnej Belovej *Správ*y a jej odborným prekladom, ale zasahuje vznik *Správ*y do širších kontextov. Jednak si vši-ma Belovo členstvo v Kráľovskej spoločnosti v Londýne, kde *Správa* zanedlho po jeho prijatí za člena aj vyšla. Autori podrobne uvádzajú historické okolnosti jeho prijatia do tejto prestížnej organizácie, ako aj vtedajšie postavenie a členstvá Mateja Bela v iných analogických organizáciách. Na druhej strane sa venujú aj ďalším osudom tohto textu, ktorý bol aj v neskorších dobách (až do súčasnosti) a vo viacerých jazykových verziách viackrát publikovaný. Tento záujem o Belov vedecký text naznačuje, že ide o hodnotnú a uznávanú prácu od významného autora. Aj téma - cementačné vody - bola zjavne atraktívna. Preto sa autori vo svojich analýzach venujú aj ďalším koherentným písomným zdrojom a textom. Ide o podrobnú chronologickú analýzu, ale vzhľadom na atraktívnosť témy (a množstvo zdrojov) autori svoj prehľad obmedzili na správy, ktoré priamo uvádzali, že ide premenu železa na meď v Uhorsku. Aj napriek takémuto zúženiu vymedzeného predmetu analýzy ostalo dosť materiálu na to, aby ho mohli spracovať po storočiach. Aj táto skutočnosť poukazuje na záujem o banskobystrické medené vody a transmutáciu železa v prostredí vtedajšieho vedeckého sveta. Ďalšou rovinou, ktorú autori podrobili analýze, je vlastný záujem Mateja Bela o španodolinské cementačné vody. Predmetom výskumu sú iné Belove diela, najmä *Prodrom* a *Vedomosti*. Bel sa k otázke cementačných vôd viackrát vracia, čo je vzhľadom na dobový význam tejto vtedajšej „záhady“ pochopiteľné. Čitateľ v tejto podkapitole nájde podrobný prehľad Belových zmienok o cementačných vodách v jeho ostatných dielach.

Hlavným zámerom autorov bolo priniesť kvalitný preklad Belovej *Správ*y, ktorá mala formu listu adresovaného Hansovi Sloanovi, predsedovi Kráľovskej spoločnosti, čo sa im podarilo viac než dobre. Rukopis k tejto *Správe*, ktorý sa zachoval, bol napísaný v nemčine. Nie je však známe, kto tento rukopis napísal. Autori naznačujú, že by to mohol byť niektorý zo spolupracovníkov Mateja Bela. Keďže medzi textami sú určité diferencie, autori sa pred latinským prekladom *Správ*y venujú analýze a komparácii tohto nemeckého rukopisu. Kontext vzniku rukopisu a *Správ*y nie je celkom jasný, nakoľko v oboch textoch sa nachádzajú časti úplne zhodné, ale zároveň v oboch sú aj texty, ktoré sa v druhom príspevku nenachádzajú. Keďže nemecký rukopis textu sa nachádzal v jeho pozostalosti pri ďalších textoch určených do *Vedomostí*, je možné, že Bel len využil existujúci materiál a vytvoril

z neho text pre Sloana. Niet však pochýb o tom, že oba texty medzi sebou úzko súvisia. Zásadnú časť diela tvorí samotný latinský text a jeho preklad. Je uverejnený štandardným spôsobom, strana po strane najprv latinský originál a na druhej strane slovenský preklad. Čitateľ môže takto presne porovnávať a analyzovať prácu autorov z filologického hľadiska, prípadne pracovať či už s originálom alebo jeho prekladom podľa toho, na aký účel ho chce využiť.

A tu sa dostávame k ďalšej zásadnej rovine významu tejto práce, ktorá by sa dala zjednodušene označiť ako interdisciplinárne presahy. Text je prínosný nielen z jazykovej stránky. Do slovenského vedeckého prostredia, najmä medzi historikov, prichádza nový pohľad na túto problematiku. Text, ktorý u nás ešte nebol v slovenskom jazyku publikovaný, predstavuje novú bázu pre historické analýzy. Pohľad Mateja Bela na proces cementácie je určite zaujímavý a pootvára viac pomyselné okno do myslenia vtedajšieho vedeckého sveta. Ale ani tu jeho vedecké využitie nekončí. Tieto procesy sú zjavné, verifikované a existujú dodnes. Preto sú veľmi dobre využiteľné pri demonštrácii geologických procesov a pri zohľadňovaní dobových pohľadov na ne. Text sa takto dá využívať, a v Slovenskom banskom múzeu sa tak aj deje, pri koncipovaní novej geologicko-mineralogickej expozície. Matej Bel vo svojej *Správě* totiž opisuje postup cementácie značne podrobne, dokonca uvádza aj miery a váhy, a tak si je možné urobiť veľmi dobrú predstavu o tom, ako tento proces fungoval v minulosti. Ani tu však okruh záujmu nekončí. Text je hodnotný aj pre historikov v oblasti farmácie a lekárstva. Zelená voda alebo vitriol, a niektoré jeho produkty a poloprodukty, sa využívali rôznym spôsobom, napr. ako liečivá alebo liečivé prípravky. Používala sa najmä ako preháňadlo alebo dávidlo, po úprave tiež ako kvapky do očí.

Ako sme už spomenuli, Matej Bel sa v *Správě* venuje podrobne aj spracovaniu a využívaniu zelenej vody. Napríklad uvádza, že medený kal baníci zbierajú a odvážajú do medenej huty v Banskej Bystrici, kde z neho bez väčších strát vyrábajú veľmi čistú a kvalitnú meď. Táto meď však má iné vlastnosti ako tá, ktorá sa získava z vyťažených rúd. Cementačnú meď majú radi najmä zlatníci. Oproti iným druhom medi je omnoho tvárnejšia, lepšie sa formuje, taví a odlieva. Bel tiež uvádza, že vo veľkej obľube sú misky, čaše, puzdra na tabak a podobné výrobky, dnes by sa to dalo označiť ako „úžitkové umenie“. Ďalej uvádza, že medzi obyvateľstvom je vo veľkej obľube zdobiť tieto výrobky vtipnými alebo učenými nápismi. Tu za zmienku snáď stojí, že mnohé tieto výrobky sa dochovali dodnes a pre svoje nápisy sú stále veľmi obľúbené medzi zberateľmi a múzeami. Veľa z nich sa nachádza vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach, ale najviac je ich v rôznych zbierkach v zahraničí. Preklad tohto diela tak prináša zaujímavý kontext a presah až do umeleckého spracovania kovov. Ďalším príkladom interdisciplinárneho presahu diela je popis Belových vlastných pokusov, ktoré urobil s vitriolom, respektíve zelenou vodou. Z týchto opisov je možné ešte viac nahliadnuť do dobových znalostí a metodík vtedajšej chémie. Zaujímavé sú najmä Belove výsledky a hodnotenia. Vo svojich stanoviskách vyvracia názor, že sa železo mení na meď, ale tvrdí, že železo len nahrádza meď. Tiež značne pochybnosti vyjadril aj o pomere medzi rozpusteným železom a získanou meďou. Tu je nutné skonštatovať, že napriek skutočnosti, že Matej Bel nepoznal chemickú reakciu, ktorá tu vznikala, jeho pozorovania boli správne. Dost

ostro sa vymedzil voči alchymistom a falošným chemikom. Ak teda budeme ďalej diskutovať o interdisciplinárnych prienikoch tohto diela do súčasných vedeckých a kultúrnych odborov, nie je možné obísť regionálne dejiny. I keď okrajovo, ale predsa len sa v diele spomínajú udalosti a skutočnosti, ktoré dopĺňajú historickú skladku montánnych dejín širšieho okolia Banskej Bystrice a tiež regionálne dejiny obce Špania Dolina.

Ako vedecká publikácia, aj táto monografia obsahuje resumé v slovenskom, nemeckom a anglickom jazyku, vysvetlivky k textu, poznámkový aparát, literatúru, menný register a plnofarebnú obrazovú prílohu. Vydanie má paperbackový charakter formátu B6 s rozsahom textu 5,43 AH a obálkou z lesklého lamina, kde motívom je banská mapa Ferdinandusa Marsigliho z roku 1726. Napriek skutočnosti, že ide o vedeckú monografiu, dielo sa veľmi dobre číta a môže byť zaujímavé aj pre všeobecného čitateľa. Ak sa dá niečo tomuto dielu vytknúť, je to len nízky náklad, ktorý čoskoro spôsobí, že táto monografia bude rýchlo nedostupná. Preklady takýchto textov sú veľkým prínosom nielen pre filológiu, ale, ako bolo uvedené, aj pre mnoho ďalších odborov, dielo je rovnako dobre využiteľné aj v praxi. Predstavuje výborný príklad stáleho interdisciplinárneho významu prekladov historických textov pre súčasnú vedu.

Richard R. Senček

KASIANOV, Georgij: *Memory Crash. The Politics of History in and around Ukraine: 1980's-2010's*. Budapest - Vienna - New York: Central European University Press, 2022, 407 s. ISBN 978-963-386-380-0.

Historik Georgij Kasianov sa vo svojej knihe *Memory Crash. The Politics of History in and around Ukraine: 1980's-2010's* (2022) venuje vývoju politík historickej pamäte na Ukrajine v období od 80. rokov 20. storočia (od začiatku Gorbačovovej politiky *glasnosti* a *perestrojky*) až po rok 2019. Vo svojej analýze, ktorá je rozdelená na tri časti, a tie celkovo do ôsmich kapitol, zahŕňa dobu, keď Ukrajina bola súčasťou ZSSR a pokrýva celú existenciu nezávislej Ukrajiny až po koniec prezidentského mandátu Petra Porošenka v roku 2019. Tento dlhý časový interval umožňuje autorovi porovnávať politiky historickej pamäte počas rôznych ukrajinských politických garnitúr, historických zlomov, významných udalostí a v meniacom sa medzinárodnom kontexte, čo je veľkým plusom tejto práce. Autor v publikácii analyzuje konkrétnych aktérov a ich praktiky, ktorými boli v danom období politiky historickej pamäte na Ukrajine rámcované.

Téma tejto publikácie (vývoj politík historickej pamäte na Ukrajine) je v kontexte prebiehajúcej ruskej agresie na Ukrajine nesmierne aktuálnou témou. Nevyplýva to len zo samotného faktu vojny, ale aj z argumentov, ktoré k legitimizácii tejto vojny využíva Rusko. V roku 2021 zverejnil ruský prezident Vladimir Putin esej s názvom „O historickej jednote Rusov a Ukrajincov“, v ktorej opisuje svoj pohľad na históriu oboch národov od Kyjevskej Rusi až po súčasnosť. Otvorene v nej spochybňuje právo

Ukrajiny na samostatnú a od Ruska nezávislú existenciu a existenciu Ukrajincov ako samostatného národa. O Ukrajine píše ako o ruskej zemi, ktorá bola od Ruska odtrhnutá rôznymi zahraničnými sprisahaniami. Okrem histórie sa však aj ukrajinské politiky historickej pamäti stávajú pre Rusko zámienkami k vojne. Ruská propaganda systematicky pracuje s témou rehabilitácie Organizácie ukrajinských nacionalistov (OUN) a Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA) na Ukrajine a prezentuje ju ako rehabilitáciu fašistov a fašizmu zo strany fašistickej vlády, čomu chce Rusko zabrániť.

Podľa Kasianova počas obdobia, keď bola Ukrajina súčasťou ZSSR, v oficiálnych politikách historickej pamäti jednoznačne dominoval tzv. sovietsky naratív histórie založený na marxizme-leninizme. História Ukrajiny bola v tomto naratíve interpretovaná len ako súčasť histórie celého ZSSR či Ruska. Ukrajinci a Rusi boli prezentovaní ako bratské národy a ich história v intenciách triedneho boja. Akákoľvek otázka národného sebaurčenia či nezávislosti Ukrajiny boli v tomto naratíve potláčané. Na opačnom póle stojí národný/nacionalistický naratív (ako ho Kasianov nazýva), ktorý odmieta sovietsky naratív a boj o národné sebaurčenie a nezávislosť pokladá za najväčšiu hodnotu, okolo ktorej sa odvíjajú ukrajinské dejiny. Tieto naratívy sú vo vzájomnej opozícii a približne od polovice 80. rokov medzi nimi prebieha otvorený súboj o hegemoniu vo verejnom diskurze na Ukrajine.

Do tohto diskurzu podľa Kasianova vstupujú rôzni aktéri: predstavitelia politickej elity – prezident, vláda, parlament atď., verejnej správy, akademickej či mimovládnej sféry atď. Títo aktéri sa rôznymi praktikami (presadzovanie pamätných dní, práca s verejným priestorom – stavanie sôch, názvy ulíc, ale aj vytváranie školských osnov atď.) snažia presadiť hegemoniu jedného alebo druhého naratívu. Počas posledných takmer štyroch desaťročí tento súboj prebieha v rôznej intenzite s tým, že postupne stále viac dominuje národný/nacionalistický naratív.

Publikácia je logicky štruktúrovaná a kapitoly na seba nadväzujú. Kasianov v práci využíva množstvo faktografických príkladov, na ktorých demonštruje snahy o formovanie politik historickej pamäti v sledovanom období. Vzhľadom na precízny popis udalostí môžeme povedať, že autorovi sa podarilo problematiku spracovať naozaj detailne a komplexne. Vo svojej analýze sa nevyhýba ani kontroverzným krokom aktérov daných politik, na ktoré sa snaží pozeráť v geopolitickom a historickom kontexte.

Prvú časť knihy autor delí na dve kapitoly. V prvej sa zaoberá teoretickými konceptmi historickej pamäti a politik historickej pamäti. Kasianov prechádza od klasických konceptov historickej pamäti, ako „sociálne rámce pamäti“ Mauricea Halbwachsa či „komunikatívna a kultúrna pamäť“ Jana a Aleidy Assmanovcov, ku konceptom politik historickej pamäti. Kasianov vychádza z tézy, že politiky historickej pamäti slúžia aj na posilnenie národných identít a na politickú mobilizáciu. Vo svojej práci autor pracuje s konceptom exkluzivistickým, inkluzivistickým a ambivalentným modelom historickej pamäti od Michaela Bernharda a Jana Kubika, ktorí tento koncept vytvorili práve na základe štúdia politik historickej pamäti v postsocialistických spoločnostiach. Exkluzivistický model vnucuje homogénnu verziu historickej pamäti. Z tejto verzie vylučuje reprezentácie minulosti, ktoré bránia formovaniu jej tej „pravej“ verzie a vylučuje „cudzie“ prvky minulosti, alebo ich stigmatizuje. Inkluzivistický model sa snaží o integráciu rôznych variantov historic-

kej pamäti do jedného pamäťového a symbolického priestoru a ich zjednotenie do jedného spoločného naratívu, napríklad zjednoteného ideou občianskeho vlastenectva. Tento typ inklúzie môže tolerovať rôzne naratívy v spoločnom rámci. Ambivalentný model je založený skôr na koexistencii než na fúzii rôznych variantov historickej pamäti, ktoré sú niekedy ideologicky a politicky nezlučiteľné.

V druhej kapitole sa Kasianov venuje európskemu kontextu, v ktorom sa ukrajinská historická pamäť v posledných 40-tich rokoch vyvíjala. Presadzovanie národného/nacionalistického naratívu ukrajinskej histórie Kasianov vníma v kontexte snáh bývalých socialistických krajín vyrovnáť sa so socialistickým dedičstvom a Ukrajina nie je výnimkou. Práve naopak, trend odmietania sovietskeho naratívu historickej pamäti a jeho náhrada národným/nacionalistickým naratívom je podľa autora charakteristický pre väčšinu národov postsocialistického priestoru strednej a východnej Európy. Súčasťou presadzovania tohto naratívu nie je len odmietnutie sovietskeho naratívu ako vnúteného z imperiálneho centra (Moskvy), ale aj vyrovnanie socializmu s nacizmom. Vymedzenie sa proti nacizmu a uctenie si pamiatky obetí holokaustu patrilo podľa autora v západnej Európe k kľúčovým aspektom spoločnej historickej pamäti. Počas postupnej integrácie niektorých krajín strednej a východnej Európy do štruktúr EÚ a NATO sa aj v západnej Európe postupne prijal úzus o nacizme a socializme ako o rovnakom zle. Kasianov v tomto prípade vymedzuje západnú a východnú Európu na základe skúsenosti so socializmom.

Druhá časť knihy sa venuje aktérom, ktorí v skúmanom období formovali politiky historickej pamäti na Ukrajine. Kasianov začína prvú kapitolu tejto časti štátnymi aktérmi. Spomedzi nich venuje najviac priestoru prezidentovi, vláde a parlamentu ako centrálnym orgánom štátnej moci, ktoré mali zo svojich mocenských pozícií kľúčový vplyv na politiky historickej pamäti. Politiky historickej pamäti prvých dvoch ukrajinských prezidentov, Leonida Kravčuka (1991-1994) a Leonida Kučmu (1994-2004) charakterizuje autor ako nevyhranené. To znamená, že obaja sa snažili hľadať balans medzi sovietskym a národným/nacionalistickým naratívom histórie. Navyše politiky historickej pamäti nepatrili medzi tie, ktorým by sa obaja dominantne venovali.

Zmena nastala v roku 2005, keď sa do prezidentského úradu dostal Viktor Juščenko (2005-2010), pre ktorého sa politiky historickej pamäti stali dôležitými prvkami jeho pôsobenia. Juščenko podľa Kasianova jednoznačne presadzoval národný/nacionalistický naratív ukrajinskej histórie. Kľúčové pre neho boli hlavne dve témy:

1. Hladomor z rokov 1932/1933. Juščenko v tejto téme odmietol sovietsky naratív, ktorý udalosť prezentoval ako nešťastnú udalosť, ktorá zasiahla viaceré národy ZSSR. Juščenko presadzoval naratív o hladomore ako o cielenej genocíde ukrajinského národa zo strany sovietskeho politického vedenia.

2. Rehabilitácia OUN a UPA. Juščenko tieto organizácie prezentoval ako organizácie bojujúce o nezávislosť Ukrajiny proti nacistickej a socialistickej totalite. Súčasťou tejto rehabilitácie bola aj bagatelizácia zločinov týchto organizácií.

Prezidentské obdobie Viktora Janukovyča (2010-2014) zase znamenalo návrat k nevyhraneným politikám Kravčuka a Kučmu s miernym príklonom k sovietskemu naratívu a odmietnutím národného/nacionalistického. Janukovyčova aktivita

v politikách historickej pamäti bola podstatne nižšia ako Juščenkova, ak sa k ním však dostal, tak pracoval hlavne s témou druhej svetovej vojny a porážkou fašizmu v rámci sovietskeho výkladu.

Euromajdan a Revolúcia dôstojnosti v roku 2014 znamenali veľký zlom v celej ukrajinskej spoločnosti. Nehovoríme pritom len o zmene prezidenta a vlády, ale aj o začiatku ruskej vojenskej agresii, ktorá sa prejavila anexiou Krymu a rozpútaním vojny na Donbase. Obdobie prezidenta Petra Porošenka (2014-2019) predstavovalo návrat k presadzovaniu národného/nacionalistického naratívu a doposiaľ najvýraznejšiu marginalizáciu sovietskeho naratívu. Na rozdiel od Juščenka sa za Porošenkovej éry podarilo prijať tzv. dekomunizačné zákony, ktoré zakázali akékoľvek verejné symboly a propagáciu nacistického a socialistického režimu, uznali príslušníkov OUN a UPA za bojovníkov za ukrajinskú nezávislosť, či potvrdili oficiálne využívanie termínu druhá svetová vojna namiesto sovietskeho termínu veľká vlastenecká vojna. Ďalší významný zákon v oblasti historickej pamäti podpísal Poroško v decembri 2018. Zákon garantuje status vojnových veteránov všetkým členom OUN, UPA a Poleskej Siče Tarasa Bulbu Borovca. Kasianov sa v publikácii voči Juščenkovým a Porošenkovým politikám stavia kriticky, keďže národný/nacionalistický naratív v podobe, ako ho presadzovali zmienení prezidenti, je podľa neho rovnako exkluzivistický ako sovietsky naratív.

Medzi ďalších štátnych aktérov, ktorých Kasianov analyzuje, patrí vláda (jej politiky boli rovnaké alebo podobné ako prezidentské) či parlament, pri ktorom sa autor venoval hlavne stretom sovietskeho a národného/nacionalistického naratívu, ktoré prezentovali rôzne politické strany. Okrem výhradne politických aktérov sa na politikách historickej pamäti podieľali aj na prvý pohľad nepolitické, ale štátne inštitúcie, ako Národná banka Ukrajiny (výber historických postáv a kultúrnych pamiatok na menu), súdy, Bezpečnostná služba Ukrajiny (spravovanie archívov sovietskych bezpečnostných služieb), ukrajinská pošta (podoba známok), Ukrajinský inštitút národnej pamäti (vznik v roku 2006), lokálna administratíva (Kasianov poukazuje na rozličné prijímanie politik historickej pamäti z centrálnych orgánov a vytváranie vlastných politik na západe, napr. Halič, a východe, napr. Donbas), či štátne archívy a múzeá.

Nešťatní aktéri, ktorým sa Kasianov venuje, sú politické strany, mimovládne organizácie, médiá a historici. K ukrajinským historikom v období nezávislosti je Kasianov pomerne kritický. Až príliš generalizujúco píše: „*Väčšina historikov jednoducho nasledovala politickú agendu a odpovedala na nálady spoločnosti, čím len zabezpečovala reprodukciu dominantných diskurzov a nevideli na tom nič zlé. Zachovávali funkcie potvrdzujúcej a didaktickej histórie a zodpovedajúcich pamäťových modelov. Menšina sa snažila dosiahnuť požiadavky analytickej histórie.*“ (s. 190).

V poslednej časti knihy Kasianov analyzuje konkrétne praktiky aktérov, ktorí tvorili politiky historickej pamäti. Kasianov začína túto časť historickým prehľadom týchto politik od 80. rokov 20. storočia. V 80. rokoch sa podľa neho začal súboj národného/nacionalistického a sovietskeho naratívu. Nosnou témou tohto obdobia bol hladomor 1932/33 a jeho odlišný výklad v oboch naratívoch. Nositeľmi národného/nacionalistického naratívu boli hnutia vystupujúce proti socializmu a za nezávislosť Ukrajiny, ako napríklad Ludové hnutie Ukrajiny známe ako Ruch. Kasianov pripo-

mína niektoré praktiky, ktoré Ruch a ďalšie organizácie koncom 80. a začiatkom 90. rokov využíval vo svojom boji proti socializmu, akými bola napr. „Ludská reťaz“ z roku 1990 či pripomenutie bitky pri Poltave (1709) v roku 1989.

Po vyhlásení nezávislosti Ukrajiny a rozpadu ZSSR v roku 1991 postupne hegemonný status vo verejnom diskurze získaval národný/nacionalistický naratív (najviac na západnej a v centrálnej Ukrajine), ktorého sprevádzala tzv. nacionalizácia minulosti: „*Hlavnou úlohou tejto nacionalizácie je transformácia diskutabilnej skupiny do „historického“ národa (reálneho alebo pomyselného)*“ (s. 278). Kasianov v tejto časti píše o praktikách, ako napr. rozhodnutie o podobe ukrajinskej národnej meny – hrivny, a historických osobnostiach a pamiatkach, ktoré na nich majú byť zobrazené. Veľkú časť venuje aj školským osnovám a učebniciam histórie. Tie sú podľa Kasianova plné etnocentrizmu a viktimizácie ukrajinského národa, ktorý v dejinách hrdinsky bojoval za svoju existenciu proti nepriateľom. V tomto sa však podľa autora ukrajinské školské osnovy a učebnice nelíšia od iných krajín v regióne strednej a východnej Európy.

V druhej kapitole tejto časti Kasianov analyzuje jednu z najčastejších praktík politickej elity, ktorou sa snažili určovať politiky historickej pamäti. Touto praktikou sú pamäťové zákony. Kasianov pripomína pamäťové zákony všetkých prezidentov nezávislej Ukrajiny. Najviac sa venuje (kriticky) najaktívnejším prezidentom v tejto oblasti, ktorými boli Juščenko a Porošenko.

Ako jednu z kľúčových výziev ukrajinských politik historickej pamäti vidí Kasianov snahu o inklúziu naratívov etnických menšín do exkluzivistických naratívov, ktoré dominujú verejnej diskusii na túto tému (národný/nacionalistický a sovietsky). Rozdelenie na súboj dvoch naratívov o hegemoniu v ukrajinskom verejnom diskurze však na prvý pohľad pôsobí trochu schematicky, keďže opomína tie naratívy, ktoré do nich nespádajú. Ťažkosti inklúzie naratívov etnických menšín na Ukrajine do prevažujúcich exkluzivistických demonštruje Kasianov na príklade holokaustu (Židia) a deportácie Krymských Tatárov. O Holokauste autor píše, že si ho Ukrajinci dlho nedokázali osvojiť do oficiálneho ukrajinského historického naratívu: „*Ukrajinská spoločnosť sa stále neponáhľa včleniť holokaust ako časť „vlastnej“ histórie. Internalizácia tejto tragédie ako integrálnej časti ukrajinskej histórie je stále v nedohľadne*“ (s. 193). V tomto si však Kasianov odporuje, keďže v knihe opisuje aj prípady, keď sa politici o takúto inklúziu snažili, napr. vo svojich prejavoch či konkrétnymi činmi, ako napr. výstavba pamätníka obetiam holokaustu v Babynom Jare. O krymských Tatároch zase Kasianov tvrdí, že až do roku 2014, keď Rusko ilegálne anektovalo Krym, stálo toto etnikum na okraji ukrajinskej historickej pamäti, a až tento zásah „zvonku“ pomohol k postupnej inklúzii tejto menšiny do ukrajinského historického naratívu. V roku 2015 Ukrajina dokonca uznala deportáciu krymských Tatárov z roku 1944 za genocídu. Aj na tomto prípade Kasianov ukazuje na to, že významným hýbateľom ukrajinských politik historickej pamäti bolo a je Rusko, ktoré svojou politikou neustále núti Ukrajincoov reagovať a redefinovať svoj pohľad na Rusko, ale aj samých seba.

Práve vzťahy Ukrajiny s dvoma významnými susedmi, Poľskom a Ruskom, sú námetom poslednej kapitoly publikácie. Kasianov na politikách historickej pamäti vo vzťahu Ukrajina-Poľsko a Ukrajina-Rusko ukazuje dva odlišné príklady

toho, ako sa vyvinuli vzťahy Ukrajiny s týmito susedmi. Vo vzťahu s Poľskom sú odlišné interpretácie niektorých historických udalostí a procesov prítomné ešte v 21. storočí, napríklad chápanie Volyňského masakru z rokov 1943/1944. V poľskom národnom/nacionalistickom naratíve je táto udalosť chápaná ako etnická čistka až genocída zo strany Ukrajincov. V ukrajinskom národnom/nacionalistickom naratíve je táto udalosť prezentovaná ako súčasť dlhšie trvajúcej ukrajinsko-poľskej vojny o územie Volyne a Haliče, v ktorej obe strany páchali násilnosť. Autor tento ukrajinský naratív kritizuje a navrhuje, aby sa Ukrajinci Poliakom za tento masaker ospravedlnili, čo môžeme vnímať ako prejav autorovej subjektivity a nie ako vedecký argument. Aj napriek niektorým zásadným odlišnostiam v pohľade na históriu dokážu Ukrajina a Poľsko spolupracovať a mať medzi sebou dobré vzťahy, čo sa ukazuje aj počas ruskej invázie na Ukrajinu. Vzťah s Ruskom je podľa Kasianova opačný prípad. V tomto vzťahu je odlišný pohľad na históriu len jednou z trecích plôch medzi oboma krajinami. Aj táto odlišná interpretácia je nástrojom na legitimizáciu ruskej vojny a symptómom problematických vzťahov medzi Ukrajinou a Ruskom.

Dôležitosť Kasianovovej publikácie výrazne umocňuje súčasná situácia na Ukrajine, v ktorej hrajú interpretácie histórie dôležitú rolu na oboch stranách konfliktu. Ako píše sám Kasianov, Rusom slúži história na legitimizáciu snahy o obnovenie svojho veľmocenského statusu a udržanie Ukrajiny vo svojej sfére vplyvu. Naopak, na strane Ukrajiny hrá interpretácia histórie dôležitý emancipačný prvok, ktorý Ukrajinci využívajú na vymedzenie sa voči Rusku a jeho sfére vplyvu. Plusom publikácie je, že autor neskľáva do podpory žiadnych politických aktérov, ktorí sa snažia presadiť svoje videnie histórie. Kasianov sa kriticky stavia hlavne k exkluzivistickým naratívom a snaží sa držať analytický prístup v historiografii, hoci niekedy sklzol k subjektívnym vsuvkám.

Interpretácie histórie majú vo verejnom diskurze nezameniteľné miesto. Spoločenstvá pomocou nich hľadajú svoju identitu, určité predstavy do nej projektujú a určité odmietajú. Určujú tým, kým sú a kým nie. Kasianovova kniha podáva ucelený obraz, ako tento proces práce s históriou prebiehal posledných takmer 40 rokov na Ukrajine, a prečo vyzeral tak, ako vyzeral. Kto ho tvoril, aké praktiky na to využíval, a či bol vôbec úspešný. Na základe politik historickej pamäti v rôznych obdobiach ukrajinskej nezávislosti Kasianov nepodáva len obraz týchto politik, ale aj obraz ukrajinskej spoločnosti a politickej elity ako neoddeliteľných nádob. Ukrajinu čaká ešte mnoho vášnivých verejných diskusií o svojej histórii a mieste vo svete. Kasianov sa snaží ukázať, akým chybám by sa Ukrajinci mali v budúcnosti vyhýbať, aby sa neposúvali naspäť do minulosti. Jeho kniha môže v tejto diskusii poslúžiť ako vzácny zdroj poznania, a to aj pre slovenských čitateľov, ktorí by sa chceli dozvedieť viac o tom, ako sa Ukrajina vyrovnáva so svojou minulosťou, prítomnosťou, budúcnosťou, a či to my na Slovensku robíme inak.

Štefan Ižák

KIKNADZE, Zurab. *Georgian Mythology*. New York : Nova Science Publishers, 2023, 371 s. ISBN 979-8-88697-389-1.

Recenzovaná kniha *Georgian Mythology* od gruzínskeho profesora Zuraba Kiknadze (1933 – 2022) ponúka dôkladný pohľad na bohaté a rozmanité mytologické tradície Gruzínska. Zurab Kiknadze bol významný predstaviteľ a mysliteľ gruzínskej intelektuálnej kultúry, ktorý sa profesionálne venoval blízkovýchodným štúdiám v období staroveku, kam sústredil aj svoj záujem o dejiny Gruzínska. Študoval akkadský a sumerský jazyk, starú hebrejštinu, starogréčtinu a latinčinu, vďaka čomu mal skvelý prehľad o starovekom svete, nakoľko priestor Kaukazu bol križovatkou rôznorodých myšlienok a kultúr. Osobitný prístup si však zachoval k gruzínske-
mu folklóru a mytológii, keďže zmienené oblasti považoval za významné faktory pri procese formovania a konečnej existencie národa, rovnako aj ako účinné prostriedky pripomínania si spoločnej minulosti a upevňovania identity v prítomnosti. Publikácia predstavovala jeden z najdôležitejších vedeckých projektov v rozmanitej a mnohorozmernej tvorbe autora.

Autor sa v publikácii zaoberal starodávnymi gruzínskymi mýtmi, legendami, ľudovou vierou, skúmal ich pôvod, vývoj a kultúrny význam. Z. Kiknadze popísal a analyzoval štruktúry dobového sveta, poukazujúc na prežívanie duchovného a transcendentného na príklade horského priestoru vo východnom Gruzínsku. Venoval sa témam, ako mýty o stvorení, božstvá, duchovia a mýtické bytosti, ktoré sú pre gruzínsky folklór jedinečné. Osobitnú pozornosť autor venoval mytologickému rozprávaniu. Recenzovaná kniha je preto dôležitým zdrojom pre pochopenie osobitých prvkov gruzínskej mytológie, ktorá sa často prelína s predkresťanskými a kresťanskými tradíciami. V tejto recenzii nie je možné obsiahnuť komplexnosť práce, ktorá ponúka ucelený pohľad do problematiky gruzínskej mytológie. Naznačím preto len niektoré pozoruhodné súvislosti či aspekty.

V prvej polovici práce autor predstavuje staroveký systém, kde skúmal historický, kultúrny a geografický kontext, ktorý formoval gruzínsku mytológiu. Táto časť sa venuje tzv. predkresťanskému obdobiu v Gruzínsku. Osobitný je akcent autora na polohu Gruzínska ako križovatky medzi Európou a Áziou, čo zásadnou mierou ovplyvnilo mytologické príbehy. Autor podrobne predstavil základné prvky gruzínskej mytológie, ktorá sa rozvíjala v priestore medzi vysokými horami, dlhými a hlbokými údoliami, lesmi a zvieratami, čo malo zásadný vplyv na mytológiu. V tomto priestore sa odrážalo spojenie prírody a vesmíru. Tieto aspekty boli považované za posvätné, neraz personifikované do podoby bohov, duchov alebo mýtických bytostí. Dôraz bol kladený na úctu k prírodnému prostrediu, v rámci ktorého boli daní obyvatelia súčasťou *cosmos* (vesmírneho poriadku).

Autor postupoval od stvorenia, ďalej vysvetlil pojmy *andrezi* a *saqmo*, ktoré boli kľúčové pre pochopenie problematiky. Pojem *Andrezi* zahŕňali ústne tradície *andrezi*ov, zatiaľ čo *saqmo* znamená spoločnosť založenú na neprerušenej tradícii s náboženským centrom, stelesneným jej patrónom *jvari*, ktorý je spoločnou svätynou *qmov* (členov *saqmo*). *Saqmo* má spoločnú vieru a *spoločnú* andrezi (s. 6). *Saqmo* je rovnako možné podľa neho definovať ako organizáciu, ktorá vznikla

a existuje s cieľom vytvoriť čo najlepšie podmienky duchovného a materiálneho života človeka a spoločnosti. Vytvorenie územia je najdôležitejšou érou v histórii *saqmo*. Autor ďalej vysvetlil a analyzoval pojmy ako *Kvriivi*, anjelské bytosti a pod. *Kvriivi* bola pre *saqmo* posvätná zem, miesto, kam mal človek zakázaný vstup, či už ide o vežu alebo iné sakrálné miesto. Takéto miesta boli pre človeka vzácne. Človek prejavoval k miestam *kvriivi* hlboký rešpekt a úctu, vyhýbal sa kráčaniu v rámci týchto miest, ak nemal súhlas *javari*. Osoba, ktorá vstúpila do *kvriivi*, by sa preto mala správať úctivým spôsobom.

Pozoruhodná bola kapitola, kde Z. Kiknadze spracoval vzťah kresťanstva s gruzínskou mytológiou. Pojem pohanstvo podľa neho nie je možné chápať vo všeobecných kategóriách. Z hľadiska gruzínskych reálií je ťažké hovoriť o pohanstve ako o náboženskom systéme. Horské náboženské spoločenstvá nevnímali či nechápali polyteizmus v bežnom zmysle slova, teda ako súbor či panteón bohov, kde má každý boh miesto a konkrétny význam. Nedokázali si predstaviť slovo „boh“ v množnom čísle, rovnako aj identitu ženského božstva ako manželky mužského božstva bola pre nich nepredstaviteľná. Bez týchto predstáv pohanstvo podľa autora stráca svoju ideu. V horských oblastiach však gruzínske náboženské predstavy prežívali dlhšie, než v nižšie položených oblastiach, kde kresťanstvo zapustilo pevné korene.

Autor tiež poukázal na to, že geografické prostredie malo zásadný vplyv na členitosť a bohatosť presvedčení v Gruzínsku. Gruzínska mytológia bola zásadnou mierou ovplyvnená gréckou a perzskou kultúrou, ako napríklad zoroastrijské náboženstvo staroperzskej ríše alebo migrujúcimi kmeňmi, či národmi, ako napríklad Skýti a Sarmati. Ďalšou príčinou tohto pestrého duchovného života boli hory, ktoré v istých prípadoch uzatvárali komunity a dávali podmienky pre vznik jedinečných a diferencovaných systémov. V prevažnej miere sa však mytológia zachovala ako ľudové rozprávanie, ktoré bolo tiež integrované kresťanskými legendami. Sociálno-náboženská podstata východogruzínskych horských obcí z obdobia, keď život v tomto priestore kontinuálne existoval, je však bohužiaľ historickým prameňom ťažko známa. Moderná etnografická veda tak podľa autora mohla len konštatovať, že tieto náboženské predstavy sú pozostatkom archaických spoločností, hoci je problematické priradiť im miesto v historickom čase. Je preto zrejmé, že Z. Kiknadze sa snažil spracovať komplikovanú problematiku, na historické pramene nie práve bohatú tému.

Autor vo svojej práci tiež vychádzal z prác iných autorov, ktorými bol zásadne ovplyvnený. Uvediem len niektorých. V prvom rade ide o etnografické záznamy Aleksiho Očiauriho (1892 - 1972), ktoré autor považoval za veľmi podstatné, bez ktorých nie je možné si vytvoriť obraz o verejnom a kultovom živote Pšavi-Khevsureti (s. 8). Pre bádateľov boli práce tohto autora podstatným zdrojom informácií, napríklad o reáliách a faktoch zo života v tomto priestore, ako aj o andrezijskej tradícii. Rovnako priniesol cenné informácie od účastníka živej tradície *saqmo*. Tieto informácie a príbehy však postupne zanikli a zachovali sa len vo veľmi obmedzenej miere, čo ešte viac vyzdvihlo prácu A. Očiauriho, z ktorej čerpal aj samotný autor práce. Autor bol taktiež ovplyvnený prácou a rozhovormi s Giorgi (Jura) Japaridze, ktorý mal možnosť vidieť fungovanie *saqmo* zvnútra, na základe čoho popísal vnútornú dynamiku *saqmo*.

Z pohľadu metodológie skúmania mýtov a náboženstiev existuje niekoľko prístupov. Autor si však vybral dve základné disciplíny ako metódy, konkrétne fenomenológiu a antropológiu. Z. Kiknadze tiež nebol len vonkajším pozorovateľom, nestál „*mimo*“, ale na skúmané javy sa snažil pozeráť zvnútra, resp. vidieť ich očami tých, pre ktorých boli nespochybniteľnou pravdou. Podľa neho vedľa seba koexistujúca sakrálna a svetská sféra sú dve časti jednej ucelenej reality, ktoré boli v priebehu storočí prakticky i teoreticky napĺňané rôznym obsahom. Tradične zmysľajúci človek nemal dôvod pochybovať o andreziavskej pravde, ktorej verili predchádzajúce generácie. Naopak, mal všetky dôvody vidieť realitu *andrezi* vo všetkom, čo sa dialo okolo neho. Ťažiskom výskumu autora boli preto spoločensvá (Pshav-Khevsureti, Tusheti a pod.), kde sa tradičný spôsob života zachoval. Autor si v práci tiež pomáhal paralelami, čím lepšie dotvoril obraz o gruzínskej mytológii. Príkladom je vysvetlenie mystéria prvej obete, zabitie zvláštnej ovce (s. 14), paralela medzi svätým miestom *kvirvi* a Mojžišom (s. 16) či paralela s Jákobom (s. 17).

Nedá sa však nespomenúť aj niekoľko negatív, ktoré sú obsiahnuté v práci. Je potrebné dodať, že zložitost danej problematiky dokladuje aj skutočnosť, že čitateľ bude konfrontovaný a narazí na veľké množstvo nových pojmov, mien či súvislostí, ktoré dovtedy nepoznal. Práca by bola prehľadnejšia, ak by bolo zahrnutých viac vizuálnych pomôcok, pre lepšiu ilustráciu a pochopenie danej problematiky. Nejde len o obrazovú prílohu, ktorá je pri prácach venujúcich sa folkloristike potrebná, ale aj grafické pomôcky, ktoré by dopomohli lepšiemu pochopeniu. Pri čítaní tiež vyvstalo niekoľko nasledujúcich otázok: Kde a akým spôsobom nadviazala kresťanská tradícia na predkresťanské obdobie? Ktoré oblasti mytológie Gruzínska boli nekompatibilné a odmietnuté kresťanstvom? Autor oprel svoj výskum a závery o rozsiahly pramenný výber, ktorý je do veľkej časti obsiahnutý v bádani moderných autorov, keďže ide v prevažnej miere o ústne tradície. V práci však absentovala konkrétnejšia analýza a zhodnotenie pramennej základne, čo by napomohlo lepšiemu pochopeniu tradícií gruzínskej mytológie. Je však potrebné vyzdvihnúť prácu s prameňmi, ktoré mapujú toto obdobie, či spôsob a jazyk, akým autor spracoval tému. Na konci knihy sa nachádza ešte index, slovník a skratky.

Knihu však v zásade nie je čo vytknúť, nakoľko prináša mnoho dôležitých poznatkov a zaujímavým spôsobom syntetizuje poznanie ohľadne gruzínskej mytológie. Práca zároveň predstavuje interpretáciu symbolov, mýtov a rôznych foriem náboženského správania. Autor taktiež poukázal na dichotómiu hôr, štruktúry posvätných centier a na náboženské modely meniace sa v čase a priestore. Zrejmy bol taktiež zásadný vplyv okolia, ktorý v spojení s uzavretosťou vo vysokohorskom prostredí (pohorie Kaukaz) indikuje špecifickosť náboženských presvedčení o svede. Danú tému nepozoroval ako postranný divák, ale snažil sa pozeráť na udalosti zvnútra, teda očami ľudí, pre ktorých boli pravdivé (s. 4). Samotný preklad do anglického jazyka zároveň sprístupňuje širšej vedeckej obci danú tému. Záverom je možné dodať, že recenzovaná kniha je potrebným a cenným zdrojom informácií na problematiku gruzínskej mytológie.

Samuel Červeňanský